

אליעזר בשן

מ ש פ ח ת

ט א ר א נ א נ ו

דיפלומטים יהודים בדודנליס
1817-1699

מרכז זלמן שזר, לתולדות ישראל

אליעזר בשן

משפחת טאראגאנו

דיפלומטים יהודים בדרדנלים 1699-1817

אליעזר בשן

משפחת טאראגאנו
דיפלומטים יהודים בדרדנלים
1817-1699

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל
ירושלים

המערכת המדעית

פרופ' ישעיהו גפני (יו"ר), צבי יקותיאל, פרופ' ג'רמי כהן,
פרופ' רוברט ליברלס, ד"ר מנחם מור, ד"ר שמואל פיינר, פרופ' יוסף קפלן
מרכות המערכת: מעין אבינרי-רבוין

עריכה לשונית והבאה לדפוס: יצחק כהן

מסת"ב 1-141-227-965 ISBN

מספר קטלוגי 185-457 Catalogue No.

© כל הזכויות שמורות למרכז ולמן שזר לתולדות ישראל, תשנ"ט

© כל הזכויות על המפות שמורות למרכז ולמן שזר לתולדות ישראל

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני,
לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סדר ועימוד ממוחשב: מרכז ולמן שזר

לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית ('גרף חן') בע"מ

כולם בירושלים

תוכן העניינים

7	הקדמה
11	מבוא
14	פרק ראשון: הקהילה היהודית בדרדנלים
23	פרק שני: קונסולים ותורגמנים באימפריה העות'מאנית
36	פרק שלישי: יהודים נציגי בריטניה בדרדנלים, 1738–1662
40	פרק רביעי: שבתי טאראגאנו: תורגמן וסגן קונסול בדרדנלים, 1789–1751
54	פרק חמישי: ישראל בן שבתי טאראגאנו: קונסול בדרדנלים, 1817–1789
96	פרק שישי: התורגמנים חיים ושלמה טאראגאנו והדורות שאחריהם
103	ארבעים תעודות מהארכיון הבריטי, 1818–1662
145	רשימת האישים הנזכרים בחיבור ובתעודות
149	ביבליוגרפיה
169	מפתח כללי

הקדמה

יהודים מילאו תפקידים שונים במערכת הדיפלומטית של מדינות אירופה באימפריה העות'מאנית, ובהם תורגמנים, סוכנים קונסולריים וסגני קונסולים. הם מילאו תפקידים אלה למורת רוחם של הסולטאנים העות'מאנים, ולעיתים גם דעתם של גורמים אירופאים לא היתה נוחה מהעובדה שיהודים מייצגים אותם. למרות זאת הם הועסקו; כנראה בגלל נסיונם ותרומתם לאינטרסים של שולחיהם. לפי מיטב ידיעתי, טרם פורסם דבר על בני משפחת טאראגאנו, שכינהו כארבעה דורות בתור תורגמנים וסגני קונסולים בשירותה של בריטניה בדרדנלים ונהנו מאמון ומהערכה על תפקודם. החיבור סוקר את פעילותם, שהתבטאה בייצוג האינטרסים של בריטניה ואזרחיה בפני הממשל העות'מאני, בהגשת שירותים למפליגים בים, לצי המסחרי והמלחמתי, ובמסירת מידע כלכלי ומדיני על רקע התחרות הכלכלית והעוינות ששררו בין בריטניה וצרפת. המקום היה בעל חשיבות פוליטית ואסטרטגית בשמשו מעבר מן הים השחור לים התיכון, שהיה מוקד של עימותים בין האימפריה העות'מאנית ובין רוסיה, אוסטריה, בריטניה וצרפת. אחד משיאי העימותים היה ב־1807, במלחמה בין בריטניה לבין האימפריה וצרפת.

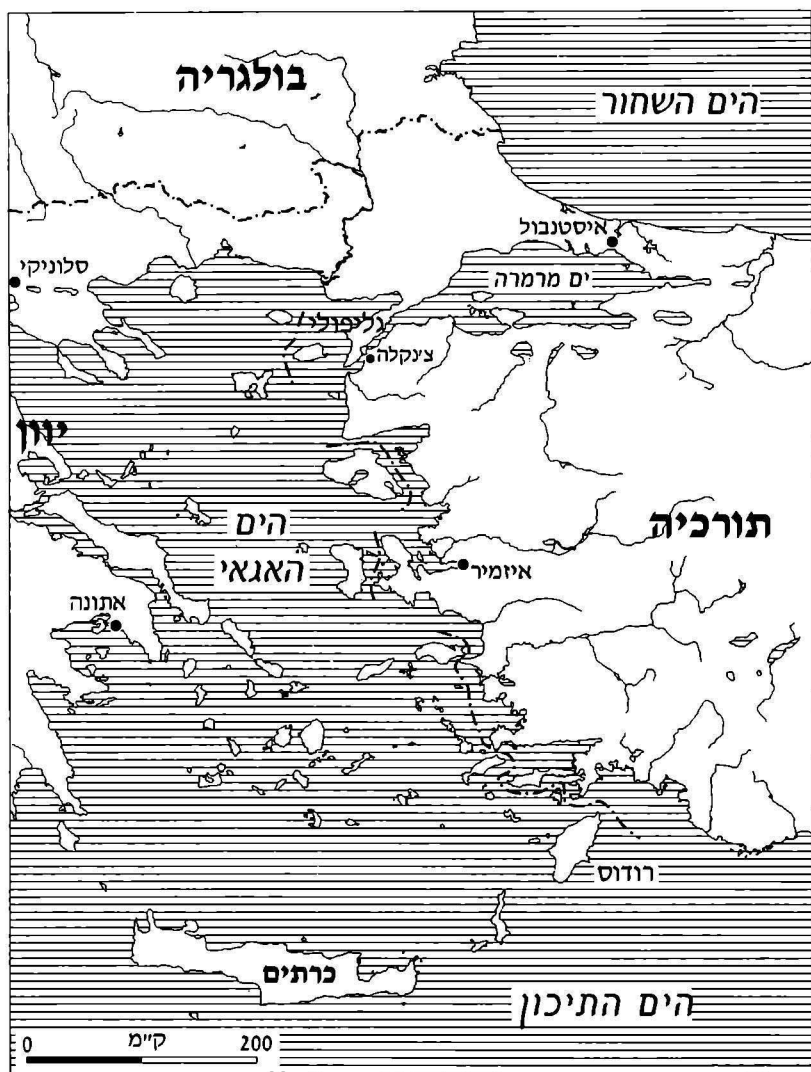
בספר מובאים פרטים על קהילת דרדנלים, היא 'מגדלים', על בני משפחת טאראגאנו במקומות שונים, ועל מקומם של יהודים בתור תורגמנים וסגני קונסולים בשירותן של מדינות אירופה באימפריה. רוב המקורות שעליהם בנוי ספר זה מבוססים על כמאתיים תעודות מארכיון משרד החוץ הבריטי וחברת הלואנט האנגלית, וארבעים מהן, הכתובות אנגלית, מתפרסמות כאן. כמו כן נשאב מידע מארכיון האדמירליות הבריטית, מכתבי יד של המוזיאון הבריטי, מהארכיון הלאומי של ארה"ב, וממקורות עבריים חרים, בכללם יומנים של אירופאים, שבדרכם לקושטא עברו בדרדנלים ונהנו מהכנסת האורחים של יהודים אלה.

במהלך עבודתי נעזרתי באישים שונים ושלמי תודתי נתונה להם: ראשית, לרעייתי דבורה, שעמלה איתי בארכיון הבריטי בסבלנות ובהתמדה, וללא עזרתה

הקדמה

לא הייתי יכול לבצע עבודה זו. חלק מהתעודות שנכתבו באיטלקית תורגמו על ידי ד"ר י' ראונה, ופרופ' א' טואף עבר עליהן והעיר הערות מועילות. מר צ' לוקר מסר לי על בן משפחת טאראגאנו. פרופ' א' שמואליביץ עבר על כתב היד והעיר הערות חשובות בתחום בקיאותו בהיסטוריה של האימפריה העות'מאנית. תודתי למר י' כהן, שערך את החיבור ביד מקצועית, ולמרכז ולמן שזר לתולדות ישראל ומנהלו מר צ' יקותיאל, שהוויילו לקבל את החיבור לפירסום. לכולם הברכה והתודה.

א"ב

תורכיה והמזרים

מבוא

בחיבור זה מתוארות תולדותיה של משפחה בשם טאראגאנו, שבמשך כארבעה דורות ייצגה ברציפות את האינטרסים של בריטניה בדרדנלים, מקום רגיש מבחינה מדינית ובעל חשיבות למעבר ולסחר חופשי בין הים התיכון לים השחור. אישים אלה כיהנו בתור תורגמנים, סוכנים וסגני קונסולים, ופעלו בעיר צ'אנאקלה (Çanakkale) השוכנת במיצר הדרדנלים.

בני המשפחה, לפי הסדר הכרונולוגי, הם:

1. 1699 – שבתי די שלמה, תורגמן.
2. 1730 – שלמה, תורגמן וסוכן, אולי בנו של שבתי, ונקרא על שם סבו.
3. 1751 – אפריל 1789 – שבתי, תורגמן וסגן קונסול.
4. אפריל 1789–1817 – ישראל בן שבתי, תורגמן ולאחר מכן סגן קונסול.
5. 1785–1801 – חיים, אחיו של שבתי (מס' 3), תורגמן.
6. 1806–1812, שלמה – אחיו של ישראל (מס' 4), תורגמן.

השנים הנקובות מציינות את השנים שבהן הם מוזכרים במקורות ובתעודות שמצאנו, ולא ידוע מה היו שנות חייהם המלאות. רק מועד פטירתו של שבתי (מס' 3) ידוע – אפריל 1789.

הם כיהנו בימיהם של תשעה סולטאנים עות'מאניים, החל ממוסטפה השני (1695–1703) עד מחמוד השני (1808–1839). הם מילאו תפקיד חיוני בהענקת שירותים שונים לאזרחים ולאזניות של בריטניה שנקלעו למצוקה, וכן בעיתות של מתח ומלחמות, בעת שמסרו מידע לשגריר הבריטי. על ישראל (מס' 4) מצוי המידע המפורט ביותר, והוא פעל בזמן המבצע הימי של הצי הבריטי נגד הממלכה העות'מאנית ב־1807.

נוסף עליהם ידוע על כמה מבני משפחה זו שחיו במאות ה־19 וה־20 שכינהו בתור תורגמנים אצל קונסולים של מדינות אירופיות בדרדנלים. האחרון שבהם הוא אברהם, שכיהן בתור תורגמן של הקונסול הבריטי שם, ונזכר בתעודה משנת 1878. נראה שהוא המשיך בתפקיד זה עד מלחמת העולם הראשונה, אבל הידיעות על שנים אלה דלות.

דומה שהם לא היו נתינים עות'מאניים אלא 'פראנקוס' – יוצאי אירופה (איטליה?) ובעלי חסות זרה.¹ השפה השגורה בפייה היתה יותר איטלקית ופחות אנגלית, למרות זיקתם רבת השנים לאנגליה. לפחות אחד מבני המשפחה, ואולי יותר, חיו זמן מה באנגליה, אף כי אין שמם מופיע בתעודות של קהל הפורטוגזים 'שער השמים' בלונדון בין השנים 1730 ל-1816.² ככל הידוע, אין תקדים לכך שבני משפחה יהודית אחת מילאו תפקיד דיפלומטי בשירותה של מדינה כלשהי ובמשך תקופה כה ארוכה.

מוצא המשפחה לפי שמה הוא מהעיר טאראגונה (Tarragona) שבארגוניה, בחוף המזרחי של ספרד, שבה היתה קהילה יהודית כבר בימי הביניים.³ נוסף לבני משפחה זו שחיו בדרדגלים ידוע על בני משפחה נוספים שחיו במקומות שונים ובהם הבלקן, אנטוליה, ארץ ישראל, מצרים ומרוקו, מהם חכמים, שלוחי ארץ ישראל, סופרים וגבירים בדורות שמאחרי גירוש ספרד ועד ימינו.⁴

1 על הפראנקוס בלואנס ראה: Weyl, *REJ*, 12, pp. 267–282, 13, pp. 277–294; רחן (תשמ"א), עמ' 112–124; שורצפוקס, עמ' עז–קב; Schwarzfuchs, pp. 707–724

2 כך כתב לי ב־11 במאי 1984 ד"ר ברנס ז"ל, שהיה בקי בנושא זה ופירסם פרוטוקולים של קהל זה.

3 על הקהילה היהודית בימי הביניים ראה: Beinart, *EJ*², vol. 15, pp. 822–824; על מסורת ולפיה יהודים מעיר זו עברו לירודוס ב־1280 בגלל סכסוך בספרד ראה: Angel, p. 10; ר' יצחק עראמה, מחבר 'עקדת יצחק', פעל כאן; ראה: Bettan, pp. 587–589; על הרובע היהודי וכתובות עבריות על בתים ראה: Real, pp. 339–348; לכתובת על מצבה "שלום על ישראל ועלינו ועל בנינו אמן" ראה: Burgos, pp. 393–394. צילום של שרידי מצבות בשכונה היהודית בטרגונה בנויים בתוך בית ראה: עסיס, עמ' 80; ראה גם: Lello, pp. 67–68

4 במאה ה־16 באדירנה, ר' דניאל טאראגאנו: שמואל די מדינה, שו"ת רשד"ם, חו"ם, סי' נב; אשתו של דניאל טופלה על ידי הרופא האנוס אמאטוס לחייטאנוס (1511–1568), שהגיע לשאלוניקי ב־1588: (עמנואל [חרצ'ו], עמ' קמח); במאה ה־17: שלמה טאראגאן חתום בתור חבר בית הדין בקושטא בשנת שפ"א (1621), יוסף מטרנני, שו"ת מהרי"ט, ב, סי' לה; במאה ה־18: ר' יוסף טאראגאן יצא בשנת תפ"ז (1726) בשליחות ירושלים לאנטוליה וליוון יחד עם ר' ישראל מאיר מזרחי; יערי, שלוחי ארץ ישראל, עמ' 380; רפאל אפרים טאראגאן בירושלים, נפטר תקמ"ז (1787), פרומקין, ג, עמ' 215; במאה ה־19: יעקב בן אברהם טאראגאנו גירש את אשתו בתר"י (1850): חיים פאלאג'י, גנוי חיים, דף כו ע"ב; חיים דוד טאראגאנו ממצרים שאל בתרמ"ה (1885) את ר' אברהם פאלאג'י, ויען אברהם, דף נד; בארץ ישראל: ר' יוסף יחיאל טאראגאן, חבר בבית דינו של ר' יעקב משה עייאש בירושלים, חתום על תקנת ירושלים בתק"ע (1810), ספר תקנות והסכמות, עמ' צב; ר' אברהם טאראגאן מחכמי ירושלים, נפטר בתר"ב (1852), גאון, עמ' 275, הערה 1; ר' חיים דוד שבתי טראגנו, שליח א"י לבלגריה בתרי"ג (1853), בן יעקב, עמ' 230, 383–385; ר' יוסף רפאל טאראגאן, שנולד בירושלים

המקורות: ידיעות בודדות עליהם מצויות בכתביהם של תיירים אירופאים שביקרו בדרדנלים במאות ה-18 וה-19. במקורות עבריים נזכרים יורשי התורגמן חיים (לעיל מס' 5). רוב המידע שעליו מתבסס חיבור זה הוא מהארכיונים של חברת הלוואנט האנגלית ושל משרד החוץ הבריטי.

בתקע"ח (1818), חתום על הסכמת חכמי ירושלים בתרל"ט (1879), שם, עמ' 229, 322; יהודי ממשפחת טאראגאנו, בעל חסות (או אזרחות) בריטית בירושלים באמצע המאה ה-19; כך כתב ביומנו ב-29 בנובמבר 1852 ג'מס פין, הקונסול הבריטי בירושלים (בשנים 1845–1863): & A Jew named Mushon Tarragano presented himself & passport stating him to be of English origin; ב-25 באפריל 1855 כתב: Widow of Miuchas Tarragon applied for passport for her own father refused גם ברישום הראשון צ"ל מיוחס (Finn, pp. 113, 193); מן הדמויות הבולטות ביישוב היהודי החדש היה בן ציון טאראגאן (1870–1953) יליד ירושלים, שניהל את דפוסו של אליעזר בן-יהודה ועזר בהכנת מילונו. ירד לאלכסנדריה בתרג"ב (1892), כיהן בתור מזכיר הרבנות ומורה לעברית, חיבר ספר ללימוד עברית וספר על קורות הקהילה היהודית באלכסנדריה בשנים תרס"ו–תש"ו. ראה עליו: גאון, ב, עמ' 273–274; Hirschberg, *EJ*², vol. 15, p. 806; Shaw (1991), p. 185 (1700) בפאס יצחק טאריגאנו: בנסוב, עמ' תלח, ב-1827 נזכר אברהם טאריגאנו תושב העיר לאראש: יצחק בן וליד, ויאמר יצחק, סי' קעג, דף קעא, ע"ב; אולי הוא אותו יהודי שכיהן בתור סוכן בשירותה של בריטניה בעיר הנ"ל, ונזכר בין השנים 1826–1837 בתעודות דלהלן בארכיון משרד החוץ הבריטי: FO 52/28,29,32,33,41,59; טאראגאנו, מנהל בית ספר לבנים של כי"ח בפאס בשנות העשרים של המאה ה-20; כהן, עמ' 151.

ספר זה מתאר את פעולותיהם של תורגמנים וסגני קונסולים בני משפחה יהודית בשם טאראגאנו, ששירתו את האינטרסים של בריטניה בדרדנלים במשך כארבעה דורות, מסוף המאה ה־17 עד 1817. צאצאי המשפחה מילאו תפקידים דומים בשירותן של מדינות אחרות עד תחילת המאה ה־20.

מיצר הדרדנלים היה אזור רגיש מבחינה מדינית בשמשו מעבר בין הים התיכון לים השחור, ומשום כך היה מוקד לחיכוכים ולמלחמות. בני משפחת טאראגאנו מילאו תפקידים חיוניים לאינטרסים של בריטניה, כגון סיוע לאוניות סוחר ולאוניות מלחמה ומסירת מידע חיוני על גורמים שהתחרו בבריטניה בתחום הסחר הימי, ובמיוחד העברת מודיעין על כוחות אויב, בעיקר בעת המלחמה בין בריטניה לאימפריה העות'מאנית בשנים 1807 – 1809.

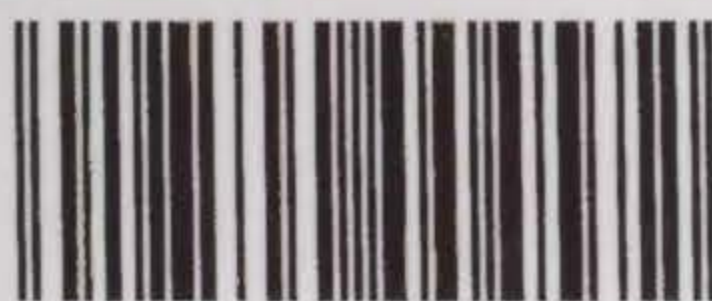
הספר עוסק במשפחת טאראגאנו, ממגורשי ספרד שנפוצו למקומות שונים בארצות הים התיכון, ומתאר אגב כך גם את העיר והקהילה היהודית בצ'אנאקלה (בעברית: מגדלים), ששימשה כבסיס לדיפלומטים אלה. כן כולל הספר פרטים על יהודים בשירות הדיפלומטי של מדינות אירופה באימפריה העות'מאנית.

החיבור מבוסס ברובו על חומר ארכיוני – בעיקר תעודות מהארכיונים של משרד החוץ, משרד המושבות והאדמירליות הבריטיים – וכן על כתבי יד מהמוזיאון הבריטי ומהארכיון הלאומי של ארצות הברית, וכן על יומני תיירים אירופיים ועל מקורות עבריים. הספר כולל גם ביבליוגרפיה מפורטת וכן נספח ובו ארבעים תעודות באנגלית ובתרגום לעברית.

על נושא זה טרם פורסם דבר, ויש בספר משום תרומה של מידע חדש לתולדות היהודים מגורשי ספרד באימפריה העות'מאנית.

עיצוב העטיפה: גדעון דן

דאנאקוד 185-457